

Anton Pannekoek

Het marxisme als daad (1915)

De filosofen hebben de wereld op verschillende manieren geïnterpreteerd;
maar het komt erop aan haar te veranderen.

K. Marx: *Thesen über Feuerbach*.

Wetenschappelijke theorieën komen niet voort uit puur abstract, emotioneel denken in het menselijk brein. Ze dienen de praktijk, ze zijn bedoeld om de weg van de mens in zijn praktische levensopgaven te verlichten. Ze worden daarom zelf voortgebracht door praktische behoeften en veranderen van vorm wanneer de omgeving, de maatschappij of de behoefte verandert. Daarom kan dezelfde leer in de loop der tijd een heel andere kleur krijgen. Wat een verschil is er tussen het christendom van de eerste eeuwen, de middeleeuwen, de verschillende protestantse kerken van de reformatie en dat van de liberale burgerij van de 19e eeuw!

Met het marxisme is het vergelijkbaar. Hoewel het een duidelijke wetenschappelijke leer is, heeft het toch een verschillende vorm aangenomen, afhankelijk van de behoeften van de tijd.

Het marxisme was de theorie van de omwenteling van het kapitalisme. Marx riep de proletariërs van de hele kapitalistische wereld op: “Proletariërs aller landen, verenigt u”, schreef hij in 1847 in het Communistisch Manifest. En hij deed meer dan alleen oproepen, wat ook vele anderen voor verschillende doeleinden deden. Hij gaf de proletariërs ook een theorie die hen hun doel toonde, die hen de maatschappij uitlegde en die hen de zekerheid van succes gaf. Dat was *het historisch materialisme*.

Het historisch materialisme verklaart het handelen van mensen in de geschiedenis vanuit de materiële, vooral economische omstandigheden. Aangezien mensen niet onbewust handelen, maar in hun daden worden bepaald door gedachten, ideeën en doelen, betekent dit dat die gedachten, ideeën en doelen niet toevallig vanzelf ontstaan, maar een gevolg zijn van dezelfde economische omstandigheden en noodzaak. Wanneer een economische omwenteling noodzakelijk wordt, wanneer de oude omstandigheden achterhaald zijn, ontstaat bij steeds meer mensen het besef dat deze onhoudbaar zijn en de wil om ze te veranderen; deze wil baant zich dan onweerstaanbaar een weg in het handelen en bepaalt de praktijk. Het proletariaat hoeft daarom niet alleen maar naar een betere orde te verlangen; het historisch materialisme geeft het de zekerheid dat die er zal komen, namelijk doordat de economische ontwikkeling de massa's drijft en in staat stelt om die vorm te geven. Daarmee werd het socialisme van een utopie tot een wetenschap.

Tegenstanders die deze leer niet begrepen omdat ze te sterk in tegenspraak was met hun vastgeroeste opvattingen, noemden haar fatalistisch en zeiden dat ze de mens degradeerde tot een marionet zonder wilskracht. Dat ze daarin ongelijk hadden, blijkt uit het bovenstaande. Maar dat zij in deze dwaling vervielen, was toch ook gedeeltelijk een gevolg van de bijzondere kleur die het marxisme in de achter ons liggende tijd heeft gekregen. Deze leer heeft twee kanten: de mens

is een product van de omstandigheden, maar hij geeft zelf weer vorm aan de omstandigheden. Hij is slechts een instrument van de economische noodzaak, maar deze noodzaak kan alleen door zijn handelen worden gerealiseerd. Beide kanten zijn even juist en belangrijk, en samen vormen ze pas de hele theorie. Maar afhankelijk van de omstandigheden wordt natuurlijk de ene of de andere meer benadrukt. In de tijd van zware vervolging na 1878, toen alles hopeloos leek, toen zoveel leiders faalden of de vlag ontrouw werden, toen de gelederen van de strijders sterk waren uitgedund, zouden de overblijvers ook de moed hebben verloren als de theorie hen niet het vertrouwen, zekerheid van de overwinning en de overtuiging had gegeven dat geen enkele menselijke macht op de lange termijn opgewassen kan zijn tegen de macht van de economische noodzaak. En ook in de latere jaren moest nog steeds het sterkst worden benadrukt dat grote politieke veranderingen pas mogelijk worden als de economische ontwikkeling ver genoeg gevorderd is. De omstandigheden laten rijpen, dat moest destijds de theoretische slogan zijn; het marxisme werd de theorie van het parlementarisme tegenover het anarchisme. Het marxisme hielp zo, als leer van de volledige afhankelijkheid van de mens van de economische omstandigheden, de socialisten door de jaren van hun numerieke zwakte heen en was voor hen een betrouwbare gids voor hun tactiek.

Daarbij moest het historisch materialisme noodzakelijkerwijs een sterk fatalistische kleur krijgen, en zo heeft het zich in de geest van de woordvoerders en theoretici van die tijd gegrift. Afwachten, ondertussen propaganda voeren, de groeiende proletarische massa's organiseren, want de omstandigheden werken in ons voordeel; de economische ontwikkeling zal ons succes brengen – dat was de tactiek. En de theoretische werken van die tijd, vooral die van Kautsky, tonen ons overall in de geschiedenis de overweldigende invloed van de economische omstandigheden.

Deze kleur werd bewust uitgesproken in het laatste decennium, toen de omstandigheden gunstig werden voor een krachtiger optreden. Dat klinkt tegenstrijdig, maar is toch gemakkelijk te begrijpen. Toen het politiek noodzakelijk werd om nieuwe tactische methoden te gebruiken om een energieke actie voor belangrijke grondrechten te beginnen, toen er ernstige gevaren dreigden door het imperialisme en de massa's in de strijd om het kiesrecht opstonden, werden de leidende partijkringen zich steeds meer bewust van het gevaar dat deze nieuwe tactiek, die scherpe weerstand van de kant van de heersende machten zou oproepen, hun oude, rustige activiteiten in gevaar bracht. Ze wuifden het weg, hielden de massa's tegen en gingen de vooruitstrevende krachten tegemoet. Kautsky verdedigde de theorie dat het onmarxistisch was om het proletariaat tot dergelijke activiteiten aan te sporen; alleen anarchisten en syndicalisten dringen aan op daden; de ware marxist weet dat de omstandigheden eerst moeten rijpen. Terwijl de overweldigende macht van de partijbureaucratie de frisse drang verlamde en de partijtactiek verstijfde, versteende de wereldschokkende leer van het marxisme in de pen van hun theoretische woordvoerders tot een dor fatalisme. Waarom zouden we acties ondernemen die zoveel gevaren met zich meebrengen, als de economische ontwikkeling ons toch vanzelf, zonder gevaar, vooruithelpt, onze macht gestaag laat groeien en ons uiteindelijk het succes in de schoot zal werpen?

De arbeiders die dit marxisme accepteerden, hebben tot nu toe niets tegen dergelijke leerstellingen ingebracht. De tegenstanders van de sociaaldemocratie waren niet zo fatalistisch om de omstandigheden passief te laten rijpen totdat de economische ontwikkeling Duitsland

vanzelf de vereiste plaats in de wereld zou geven. Zij wisten dat ervoor gestreden moest worden, dat zonder strijd niets te winnen valt, en zij hebben zich jarenlang op voorbeeldige wijze op deze strijd voorbereid. Het proletariaat liet zich leiden, liet zich verleiden door het kunstmatig opgeblazen rumoer van de grote verkiezingsoverwinning en leefde van dag tot dag.

Nu is het daarom tijd om de andere, verwaarloosde kant van het marxisme te benadrukken – nu de arbeidersbeweging zich moet heroriënteren, de bekrompenheid en passiviteit van vroeger van zich af moet werpen om de crisis te boven te komen. De mensen moeten zelf hun geschiedenis maken, hun lot smeden. Ze doen dat weliswaar niet uit vrije wil, maar ze *doen* het wel. De mens zelf is het actieve, omvormende element in de geschiedenis. Natuurlijk moet de economie hem drijven, maar hij moet handelen. Zonder zijn handelen gebeurt er niets, en handelen in de zin van het omvormen van de maatschappij is iets anders dan eens in de vijf jaar een stembiljet in de urn gooien. Zo gemakkelijk bouw je geen nieuwe wereld op. De menselijke geest is niet alleen een product van de economische omstandigheden, maar ook de oorzaak van de verandering van deze omstandigheden. De grote omwentelingen in de productiewijze (zoals van feodalisme naar kapitalisme, van kapitalisme naar socialisme) komen alleen tot stand doordat de nieuwe noodzaak de geest van de mens transformeert en tot een bepaalde *wil* aanzet; doordat deze wil tot handelen wordt, verandert de mens de samenleving, zodat deze aan de nieuwe behoeften voldoet. Het marxisme heeft ons laten zien hoe vroegere generaties, toen zij hun wereld veranderden, werden gedreven door economische krachten; het laat ons nu zien dat de mensen van vandaag, gedreven door economische noodzaak, aan de slag moeten gaan als zij de wereld anders willen hebben.

Bron

Pannekoek, [Der Marxismus als Tat](#). Voor het eerst verschenen in **Lichtstrahlen**, nr. 2, maart 1915, p. 99–102. Overgenomen in Pannekoek, Anton, **Neubestimmung des Marxismus 1: Diskussion über Arbeiterräte**, Berlijn (West), Karin Kramer Verlag, 1974, p. 17–20. HTML-markering en transcriptie: J.L.W. voor het **Marxists' Internet Archive**. Vertaling met behulp van Deepl.com: F.C., september 2025.